

A Veszprém megyei tapolcai járás földrajzinév-gyűjtésének és közzétételének tapasztalatai

1. Veszprém megye, területének nagyságát tekintve, az ország kilencedik megyéje. Ha a benne levő települések számát vesszük figyelembe, akkor az ötödik helyre sorolhatjuk (Területi statisztikai évkönyv 1973.). Közismerten hazánk egyik jelentős iparvidéke. Felszíne rendkívül változatos, a „Bakonytól a Balatonig” kifejezés kiterjedésén kívül természetföldrajzi adottságaira is utal. Története a Pannónia előtti korokba nyúlik vissza, de középkori emlékei is fontosak.

2. A Veszprém megyei földrajzinév-gyűjtés 1976-ban kezdődött, amikor a tapolcai városi-járási párt- és állami vezetés elhatározta a munka megindítását. A megye négy járása közül a tapolcai járás a legkisebb, területe 79 610 ha, a települések száma 52 (A Magyar Népköztársaság helységnévtára 1973.). Ezek a helyi adottságok tették lehetővé, hogy a fél éves előkészítő munka után három hónap alatt lebonyolítsuk a gyűjtést. Módszerünk a következő volt: minden településen egy személy gyűjtött, illetőleg minden személy egy településen gyűjtött. A gyűjtés és ellenőrzés után e közel 80 000 hektárnyi területen 9855 tereptárgyat és 15 065 nevet számoltunk össze. Azaz: 100 hektárra átlagosan 19,7 név jut, egy tereptárgyra pedig 1,5 név, amit úgy is fogalmazhatunk, hogy minden második tereptárgynak két neve van. Úgy gondolom, e gazdag és változatos névanyagot nemcsak a települések sűrűsége, de a járás természetföldrajzi adottsága is magyarázza. Az északnyugati zalai lankás, sík vidék dél felé fordulva a Keszthelyi-hegység keleti oldalán a Lesence völgyében folytatódik, ez a terület nemcsak vízválasztó, de nyelvjárási határ is. A járásnak ettől északkeletre fekvő többi része megoszlik a Déli-Bakony és a Balaton fölött emelkedő Balaton-felvidék között, mely a mély fekvésű medencékből kiemelkedő vulkánikus tanúhegységekkel hazánk egyik legszebb tájegysége.

Összegyűjtött névanyagunk közzétételében a Somogy megye földrajzi nevei című kiadvány módszerét követtük, azaz bedolgoztuk az első kataszteri térképek névanyagát, mely e területen 1857—58-ban készült, valamint e térképek croquis-ját, melyből mindössze 24 települését találtuk meg. Felvettük PESTY FRIGYES gyűjteményének neveit, valamint JANKÓ JÁNOS Balaton-parti gyűjtésének (A Balaton-melléki lakosság néprajza) anyagát (a belterületi neveket is). Sajnos, területünkön PESTY anyaga nagyon hiányos: az 52 településből mindössze 7 községnek gyűjtését tartalmazza.

A járás 52 települése közül ma két falu, Balatoncsicsó és Szentjakabfa vegyes ajkú község: német nyelvű lakói is vannak. Az ellenőrzés során Király Lajos csupán Jakabfán talált néhány német szórványt. (15/3: *Fő utca* : n *Över kászə*, 15/5: *Kút utca*: *Sárdagasztó* : n *Prunə kászə*, 15/50: *Zsöllér-bokor* : n *Klőzhäjzər*. 15/98: *Fekete föld* : n *Svárcən ákkər*). PÉTERDI OTTÓ (A Balaton-felvidék német falvai: Száz. LXIV, 693) 1935-ben 12 német dülőnevet gyűjtött össze Jakabfán, ebből ma három név él. Az általa feljegyzett írásos forrásból

merített 22 magyar dülönévből ma 17-et népi névként gyűjtöttünk össze, s három név kivételével a többit is tudtuk azonosítani. Balatoncsicsón német dülőnevet nem találtunk, de e községről már PÉTERDI is azt írta: „Német dülönév nem található a határban...” (i. h.).

3. A földrajzi nevek a nyelv történeti változásainak éppen úgy alá vannak vetve, mint a szókészlet egyéb csoportjai. Természetükből következik, hogy konzervatívabbak, hangtani, alaktani, szókészleti szempontból is tovább megőrzik a fejlődés egy-egy előző állomását. Az archaikusabb nyelvi állapot elsősorban a földrajzi köznevekben érhető utol. Ezért is határoztunk úgy, hogy járási földrajzinév-gyűjteményeinkben közzétesszük a földrajzi köznevek szótárát. Már a gyűjtést úgy készítettük elő, hogy Ördög Ferenc nyomatékosan felhívta a gyűjtők figyelmét a földrajzi köznevek lejegyzésére, értelmezésére. Az ellenőrzés során egyik feladatunknak tekintettük ezt a munkát, kiegészítettük és ellenőriztük a földrajzi köznevekre vonatkozó adatokat. A névanyag helyszíni nyelvjárási ellenőrzésekor Balogh Lajossal négy kutatópontot jelöltünk ki, ahol az adattárban szereplő valamennyi földrajzi köznevet végigkérdeztem.

IMRE SAMU felosztása szerint (A mai magyar nyelvjárások rendszere 336) a járás nyugati része a zalai nyelvjáráshoz tartozik, illetőleg átmeneti területnek tekintendő, de főleg zalai jellemzőkkel. Kutatópontjaink közül 5. *Hetyefő* képviseli ezt a területet. A járás keleti része a Balaton-vidéki nyelvjárás területe. Erről maga IMRE SAMU mondja: „Az egyes kutatópontoknak a típusba való besorolása... nem problémamentes.” (I. m. 339.) Megemlítem itt, hogy a Balaton-felvidék gyűjtött területe 1950-ig Zala megyéhez tartozott, a lakosságot közigazgatási, kereskedelmi kapcsolatai Zalahoz kötötték, s ez a több évszázados folyamatos hatás nyelvében mély nyomot hagyott akkor is, ha egyházmegyéje a veszprémi püspökség volt. A Balaton vidéki nyelvjárástípust képviseli 13. *Kapolcs*, mely a Nyelvatlasznak is kutatópontja (D—3), és „viszonylag tisztán tükrözi a típust” (IMRE i.m. 339), valamint 38. *Káptalan-tóti*. A 33. sorszámú település, *Lesenceistvánd* a Lesence völgyét és a Tapolcai-medencét képviseli.

4. Hogy a földrajzi köznevek szótárát kötetünkhöz csatoljuk, meggyőződésből tesszük. Úgy gondolom, nem a terület nagysága, az anyag mennyisége határozza meg a közzététel szükségességét, hanem a kötet léte. A következőkben néhány példán szeretném illusztrálni a földrajzi köznevek szótárának hasznosságát.

Szótárunk szerint területünkön a vízfolyás megnevezésére nyolc szót használnak. Ezek: *ér* (4), *folyó* (22), *gát* (20), *kanális* (4), *patak* (20), *sánc* (22), *séd* (59) és *víz* (19). A *foló* : *fojó* elnevezés egyedüli a zalai nyelvjárási területen, tehát Sümegtől nyugatra. Itt csak ez a név fordul elő. A *séd*, mely az összes (170) vízfolyásnév 35⁰/₀-a, általános az egész Balaton-felvidéki területen. Emellett azonban nagy számban találunk az Eger völgyében, a Lesence völgyében és a Káli-medencében *patak* és *víz* elnevezéseket, mégpedig ugyanazon területen (községben), azonos mennyiségben. Az Eger völgyében föllelhető még a *fojó* is. A Lesence-völgy jellegzetes vízfolyásneve a *gát* és a vele számban megegyező, de területileg szórta *sánc*. Itt-ott felbukkan az *ér* és a *kanális*, de számuk jelentéktelen. Természetesen e vízfolyásnevek az elnevezésekben egyelemű, tö-

szóból álló tulajdonnévként is és különböző szerkezetek alaptagjaként is használatosak.

Szótárunkba a *dobogó* földrajzi köznév az alábbi jelentésekkel került be: 1. 'kopasz domb, hegyen (síkon) kiemelkedő rész', 2. 'kis híd'. A *dobogó* gyűjtött területünkön földrajzi névként és földrajzi köznévként egyaránt él. Pusztá alakban kilenc esetben, utótagként egyszer szerepel anyagunkban. A gyűjtés során — ha értelmezték is adatközlőink — minden esetben olyan helynek nevezték, melyen az áthaladó kocsi hangja *dobogó* hangot ad. A kilenc név közül négy a zalai területre esik, ebből egy (7/1) híd, három sík területű dülő neve, melyek közül egy a *Dobogó*-val nevezett híd melletti terület neve (7/153), két név pedig a ma *Kis-ároki-híd*-nak nevezett kőhíd melletti dülő neve (1/25,30). A MTsz. a *dobogó*-t mint fahidat, gyaloghídat dunántúli tájszóként adatozza. Adatközlőim a szónak ilyen jelentését nem ismerték. Példáink ugyanakkor azt bizonyítják, hogy 'híd' jelentésben használták, sőt ma is alkotnak olyan földrajzi nevet, melyben a *dobogó* alaptag hídat jelöl. A 9/135-ös név: *Komonista-dobogó*, mely névvel 1945 óta illetik az addig *Polétár-híd*-nak nevezett fahidacsokát.

Az ÜMTsz. JANKÓ után a Balaton mellékéről is közli 'fahíd' jelentésben a *dobogó*-t. Anyagunkban a 22/5 *Dobogói-híd* „régí kőhíd” Szentantalfán.

Átmenetet jelent a címszó első és második jelentése között a 11/542-es számú *Dobogó* név, mely Sümeg határában útszakasz és dombtető is egyben.

A földrajzi köznevek gyűjtése során a *dobogó* földrajzi köznevet a 33-as kutatóponton már ismerték 'domb' ~ 'kopasz domb' jelentésben, a 13-as kutatóponton pedig 'hegyen, síkságon kiemelkedő rész' jelentésben. Ilyen értelmű a használata mind a négy Balaton-felvidéki település névanyagában (14/28, 15/66, 18/169, 23/91), ahol több esetben több elemű földrajzi név előtagjaként is szerepel a szentantalfai (22/4, 5, 6) nevekkkel együtt.

Nyelvjárási szempontból is jelentős adatok ezek, mert a fenti értelemben sem a MTsz., sem az ÜMTsz. nem közli az adatot, HEFTY (A térszínformák nevei a magyar népnyelvben: NyF. 66. sz.) és ÁRVAY (A térszínformák nevei Kalotaszegen) is csak 'sík földön kiemelkedő, dombosodó' jelentésben ismeri. A *dobogó* szóra vonatkozó szinkrón földrajzinév-gyűjtésünk MAÁ CZ ENDRÉ T igazolja, aki Földrajzi tájszótárában a *dobogó* címszóhoz a következő jelentéseket fűzi: 1. 'a hegygerinc, hegyhát tetejének ellapuló, pihenőszerű része', 2. 'kidombosodó hely a síkságon', 3. 'döngő talaj', 4. 'fahíd, gyaloghíd'.

5. Példáimat a jelentéstan területéről vettem. Kell azonban szólnom — ha csak a megemlítés szintjén is — az adott terület nyelvjárásának hangtanában végbemenő változásokról. A földrajzi nevek köznyelvhez való közelítésének egy-egy mozzanatát sokszor egy település, e g y e g y é n artikulációjában is tapasztalhatjuk. Közismert a tömegkommunikáció hatása a nyelvre, a tájnyelvre. A földrajzinév-gyűjteményekből, nem utolsósorban a földrajzi köznevek életéből a nagyüzemi gazdálkodásnak a nyelvvformáló hatását is lemérhetjük. Szemünk előtt, fülünk hallatára merevednek meg, válnak archaizmusokká — hangtani és jelentéstani vonatkozásban egyaránt — a tegnap még köznyelvi kifejezések.

6. Felszólalásommal az volt a célom, hogy ismertessem a tapolcai járás földrajzinév-gyűjtésével, közzétételével kapcsolatos problémáinkat, tapasztalatainkat. Igyekeztem e folyamatból olyan kérdéseket kiemelni, melyeket közérde-

kúnek éreztem, melyek e körben érdeklődésre tarthatnak számot. Az idő adta lehetőségen belül csupán jelezni szerettem volna egy-két önkényesen kiragadott példával, hogy a földrajzinév-gyűjteményeknek — csak a szakterületen belül is — milyen sok felhasználási lehetőségük van, milyen értékes adatokat tartalmaznak a legkülönbözőbb szakágak kutatói számára.

MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA